

Bogusław Kochaniewicz

Wpływ zwycięstwa pod Lepanto na liturgię Kościoła zachodniego

Salvatoris Mater 5/1, 206-219

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Chociaż o zwycięstwie pod Lepanto powstało już wiele prac, to jednak zagadnienie wpływu tegoż zwycięstwa na liturgię Kościoła zachodniego jest tematem nowym i nieznanym¹. Przed podejmującym się opracowania niniejszego tematu staje zasadnicze pytanie, domagające się odpowiedzi: w czym wymienione wydarzenie wyróżniło się spośród wielu innych militarnych zwycięstw, że doczekało się liturgicznego wspomnienia?

Aby odpowiedzieć na nie, dokonano w perspektywie historiozbowczej analizy wydarzenia, które rozegrało się 7 X 1571 roku, ukazując je w świetle opisów militarnych zwycięstw Narodu Wybranego.

Kolejnym pytaniem, na które należy odpowiedzieć, jest: w jaki sposób zwycięstwo odniesione przez wojska chrześcijańskie nad flotą turecką pod Lepanto wpłynęło na liturgię Kościoła zachodniego? Analiza dokumentów papieskich pozwoliła nam na znalezienie odpowiedzi, co więcej: ujawniła stopniowy proces rozszerzania się liturgicznego wspomnienia na kolejne diecezje, a wreszcie na cały Kościół. Stopniową ewolucję można również zaobserwować w formularzach mszy i oficjum święta.

Oprócz przedstawienia historii kształtowania się wspomnianych formularzy, pragniemy wskazać również na inne sposoby wyrażenia pobożności różańcowej, które, jak to zobaczymy, zostały wprowadzone jako *commemoratio* zwycięstwa pod Lepanto.

Bogusław Kochaniewicz OP

Wpływ zwycięstwa pod Lepanto na liturgię Kościoła zachodniego

SALVATORIS MATER
5(2003) nr 1, 206-219

wyrażenia pobożności różańcowej, które, jak to zobaczymy, zostały wprowadzone jako *commemoratio* zwycięstwa pod Lepanto.

1. Doświadczenie objawienia się mocy Boga w militarnych zwycięstwach narodu izraelskiego

Bóg Izraela, walczył wraz z Izraelem (Joz 10, 42). Wiarę narodu wybranego w szczególną obecność Boga podczas walk z nieprzyjaciółmi potwierdzają także inne księgi Starego Przymierza. Autor drugiej

¹ Niniejszy tekst został wygłoszony podczas sympozjum poświęconego zwycięstwu pod Lepanto, zorganizowanemu przez prawosławny klasztor Przemienienia Pańskiego w Naupaktos-Lepanto (Grecja) w dniach 6-7 października 2001 r., na które, w ramach dialogu ekumenicznego, zostali zaproszeni również przedstawiciele Kościoła katolickiego.

Księgi Machabejskiej zauważa, że zwycięstwo odniesione nad przeciwnikiem było wyrazem szczególnej łaskowości Pana wobec swojego ludu: *Kiedy zaś tego dokonali, hymnami i pieśniami dziękczynnymi wychwalali Pana za to, że tak mocno wspomógł Izraela i że dał im zwycięstwo* (2 Mch 10, 38).

Analiza biblijnych opisów walk, w których uczestniczył Izrael, pozwala zauważyć, że chociaż stawał do bitwy z liczniejszym i lepiej uzbrojonym przeciwnikiem, to jednak właśnie on wychodził zwycięsko z bitwy. Izraelici, opierając się na tym właśnie doświadczeniu, doszli do wniosku, że zwycięstwo nie tyle zależy od liczebności wojska i jego uzbrojenia, ile od obecności i wsparcia Boga Wszchemocnego. Przekonanie to zostało wyrażone przez Judę Machabeusza przed rozpoczęciem bitwy: *Zwycięstwo bowiem w bitwie nie zależy od liczby wojska; prawdziwą siłą jest ta, która pochodzi z Nieba* (1 Mch 3, 19).

Nie dziwi zatem, że Izraelici zabiegali o przychyłność Boga, o Jego wsparcie, modląc się przed bitwą, w czasie jej trwania, a także po jej zakończeniu. Przyzywali obecności Pana, dzięki któremu możliwym było odniesienie zwycięstwa nad nieprzyjacielem. Świadczy o tym modlitwa Asy, który przed rozpoczęciem bitwy skierował do Pana następujące słowa: *Panie, nie ma Tobie równego, by przyjść z pomocą w walce między potężnym a pozbawionym siły. Wesprzyj nas Panie, Boże nasz, bo Tobie ufamy i w Twoim imieniu wystąpiliśmy przeciwko temu mnóstwu. Panie, Ty jesteś naszym Bogiem. Nie daj się zwyciężyć nikomu!* (2 Krn 14, 10). Jego modlitwa została wysłuchana, ponieważ, jak zauważa autor *Księgi Kronik*, *pobił więc Pan Kuszytów wobec Asy i wobec Judy, wskutek czego Kuszyci uciekli* (2 Krn 14, 11).

O tym, że Izraelici modlili się również podczas walki, świadczy tekst drugiej *Księgi Machabejskiej*: *żołnierze Judy wśród błagań modlitewnych rzucili się na nieprzyjaciela* (2 Mch 15, 26).

Niektóre opisy walk podkreślają obecność osób, które, chociaż nie uczestniczyły fizycznie w walce, to jednak, dzięki swojej modlitwie wstawienniczej, przyczyniły się do pokonania nieprzyjaciela. Dzięki ich wstawiennictwu Bóg udzielił Izraelitom zwycięstwa. W *Księdze Wyjścia* czytamy, że *jak długo Mojżesz trzymał ręce podniesione do góry, Izrael miał przewagę. Gdy zaś ręce opuszczał, miał przewagę Amalekita* (Wj 17, 11).

Odniesione zwycięstwo stawało się dla Izraelitów okazją do wyrażenia swojej wdzięczności Bogu, poprzez ofiary, składane na specjalnie zbudowanym na tę okoliczność ołtarzu. W *Księdze Wyjścia* czytamy, że po zwycięstwie nad Amalekitami, *Mojżesz zbudował ołtarz, który nazwał Pan-Nissi* (Wj 17, 15).

Warto również podkreślić, że księgi Starego Przymierza zawierają kilka tekstów, które informują nas, iż zwycięstwo, odniesione dzięki pomocy Pana, było okazją do corocznego wspomnienia. Druga *Księga Machabejska* zaznacza, że po wspaniałym zwycięstwie Izraelitów nad wojskami Nikanora *wszyscy przy ogólnej zgodzie postanowili, że nie można pozwolić, aby ten dzień minął bez uroczystości, że uroczyste obchodzić trzeba trzynasty dzień dwunastego miesiąca, zwanego po syryjsku Adar* (2 Mach 15, 36).

2. Doświadczenie pomocy Matki Bożej w historii ludu chrześcijańskiego

Doświadczenie religijne narodu wybranego znajduje swoją kontynuację w historii ludu chrześcijańskiego. Podobnie jak Izrael, również lud Nowego Przymierza doświadcza obecności Boga, Jego pomocy i wsparcia podczas walk z nieprzyjaciółmi.

Chrześcijańskie doświadczenie ogarnia również osobę Matki Najświętszej, która na wzór Mojżesza nie przestaje wstawiać się do swojego Syna za ludem sobie powierzonym. Zwycięstwo wojsk chrześcijańskich nad flotą turecką, która w owym czasie była uważana za niezwyciężoną, było jednym z wyraźnych przykładów Jej macierzyńskiej opieki.

Porównanie zwycięstwa pod Lepanto z militarnymi zwycięstwami narodu Starego Przymierza ujawnia wiele analogii.

Podobnie jak Izraelici wzywali przed bitwą przychylności Jahwe, tak również wojsko chrześcijańskie modliło się przed bitwą, recytując różaniec, przyzywając wstawiennictwa Maryi Panny. Ich modlitwa była dodatkowo wspierana przez rzymskie bractwo różańcowe, które przez cały czas towarzyszyło wojskom chrześcijańskim modlitwą skierowaną do Błogosławionej Dziewicy Maryi.

Podobnie jak naród wybrany uznawał odniesione zwycięstwo za wynik nadzwyczajnej interwencji Boga, tak również zwycięstwo z 7 X 1571 roku zostało odczytane jako szczególna łaska Boga, owoc nadzwyczajnego wstawiennictwa Matki Bożej. Przekonanie to zostało wyrażone w opublikowanym przez papieża Piusa V dokumencie *Salvatoris Domini nostri*, w którym czytamy, że dzięki wstawiennictwu Błogosławionej Dziewicy, Matki Bożej, Bóg objawił swoją potęgę, udzielając chrześcijanom zwycięstwa nad Turkami². Podobne spo-

² [...] *cuiusque meritis, et piis intercessionibus die septima octobris anni Domini millesimi quingentesimi septuagesimi primi, victoria, nullo unquam tempore oblivioni tradenda,*

strzeżenie zawiera bulla Grzegorza XIII *Monet Apostolus* (1573 r.), że *dnia siódmego października flota turecka, przewyższająca liczebnością i dawną sławą flotę chrześcijańską, została pokonana i zmiażdżona mocą Pana Boga Zastępów, niedaleko Zatoki Koryńskiej*³.

Porównanie zwycięstwa pod Lepanto ze zwycięstwami ludu izreelskiego ujawnia nam jeszcze jedną analogię. Podobnie jak Izraelici każdego roku wspominali zwycięstwo odniesione dzięki szczególnej interwencji Pana, tak również chrześcijanie, wspominając zwycięstwo odniesione dzięki wstawiennictwu Błogosławionej Dziewicy Maryi, zdecydowali, by było ono wspominane każdego roku.

3. Wpływ zwycięstwa pod Lepanto na ustanowienie święta Różańca Błogosławionej Dziewicy Maryi

Papież Pius V, uznając w zwycięstwie pod Lepanto nadzwyczajną interwencję Boga za przyczyną Matki Bożej, nakazał coroczne wspomnienie tego wydarzenia poprzez odpowiednią celebrację liturgiczną. Promulgując w roku 1572 bullę *Salvatoris Domini nostri*, udzielił przywileju celebrowania święta Różańca Błogosławionej Dziewicy Maryi bractwu różańcowemu gromadzącemu się w kościele parafialnym w Martorel (Katalonia)⁴. Od tej pory święto patronalne bractwa zaczęto obchodzić w dniu zwycięstwa: 7 października⁵.

Dokument podkreśla znaczenie odniesionego zwycięstwa: *dzięki zasługom i modlitwom Matki Bożej, Bóg ukazał swoją potęgę, udzielając katolikom zwycięstwa nad Turkami, nieprzyjaciółmi wiary katolickiej, dnia siódmego października roku Pańskiego 1571*⁶.

Warto zauważyć, że jest to pierwszy dokument papieski, w którym następca św. Piotra ustanowił nowe święto patronalne dla bractwa różańcowego. Należy pamiętać, że do momentu opublikowania papieskiej bulli bractwa różańcowe nie miały własnego święta patronalnego. Celebrowano je, wykorzystując różne święta roku litur-

contra Turcas Fidei Catholicae hostes, nobis Divinitus parva extitit. PIUS V, *Salvatoris Domini Nostri*, w: *Acta Sanctae Sedis necnon Magistrorum et Capitulorum generalium sacri Ordinis Praedicatorum pro Societate SS. Rosarii*, red. J.M. LARROCA, vol. II, pars I-II, Lugduni 1891, 85-86.

³ GREGORIUS XIII, *Bulla Monet Apostolus*, w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars I-II, 97.

⁴ PIUS V, *Bulla Salvatoris Domini Nostri* (5 Martii 1572), w: TAMŻE, pars I et II, 90.

⁵ TAMŻE, 88.

⁶ TAMŻE.

gicznego. W Wenecji święto patronalne bractwa było obchodzone w dzień Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, na Sycylii w niedzielę *in Albis*⁷. Katalońskie Martorel obchodziło święto w drugą niedzielę maja. Dzięki inicjatywie papieża dominikanina zostało ono przesunięte na dzień 7 października⁸.

Następca Piusa V, papież Grzegorz XIII, opublikował w 1573 roku bullę *Monet Apostolus*, która jest uważana za pierwszy dokument o święcie Różańca, ustanowionym dla całego Kościoła⁹. Od tej chwili święto Różańca zaczęto celebrować w pierwszą niedzielę października¹⁰, w każdym kościele, w którym znajdowała się kaplica bądź ołtarz poświęcony Matce Bożej Różańcowej¹¹.

Nie sposób pominąć milczeniem wkładu Zakonu dominikańskiego w ustanowienie nowego święta. Akta kapituły generalnej z Barcelony (1574 r.) informują, że jeszcze przed jej rozpoczęciem, dominikanie wystosowali do Stolicy Apostolskiej petycję z prośbą o ustanowienie święta Różańca Błogosławionej Dziewicy Maryi na pamiątkę odniesionego zwycięstwa pod Lepanto¹². Akta tej samej kapituły informują nas, że decyzja Grzegorza XIII o ustanowieniu święta była odpowiedzią na prośbę Braci Kaznodziejów.

Warto również podkreślić, że w tym okresie *Festum Rosarii de Sanctissima Virgine Domina Nostra* jest już uroczyste obchodzone przez synów św. Dominika w pierwszą niedzielę października. Do liturgicznej celebracji posłużył kaznodziejom formularz mszy *De Nativitate B.M.V.*, w którym słowo *nativitas* zostało zastąpione innym, *solemnitas*¹³.

⁷ Por. *Acta Sanctae Sedis...*, vol. 1, 58.

⁸ TAMŻE.

⁹ GREGORIUS XIII, *Bulla Monet Apostolus...*, 97.

¹⁰ *Animadvertens quoque eadem die septima, quae tunc fuit dies Dominica prima dicti mensis octobris, Fraternitates omnes sub dicti Rosarii nuncupatione militantes per universum orbem, iuxta earum laudabilia instituta [...] pias ad Deum preces effudisse, quas per intercessionem Beatissimae Virginis ad dictam victoriam consequendam multum profuisse pie credendum est, [...] si ad tantae victoriae Coelitus procul dubio concessae memoriam conservandam, et ad gratias Deo, et Beatissimae Virgini agendas, Festum solemne sub nuncupatione Rosarii in prima Dominica mensis octobris singulis annis celebrandum instituerimus.* TAMŻE.

¹¹ [...] *ut de cetero perpetuis futuris temporibus qualibet prima die Dominica mensis octobris per universi Orbis partes, in illis videlicet ecclesiis, in quibus Altare, vel Capella Rosarii fuerit, ab omnibus, et singulis utriusque sexus Christifidelibus Festum solemne sub nuncupatione Rosarii praedicti, sub Duplici Maiori Officio.* TAMŻE, 98.

¹² *ACTA CAPITULI GENERALIS ORDINIS PRAEDICATORUM* (Romae 1580), w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars IV et V, 1139-1140.

¹³ *Denunciamus eundem Sanctissimum Dominum Nostrum Gregorium PP. XIII in memoriam et gratiarum actionem admirabilis illius victoriae habitae contra Turcas obtentae prima Dominica mensis octobris, Festum Rosarii de Sanctissima Domina*

Przez kolejnych sto lat, święto Różańca było celebrowane jedynie w kościołach, w których znajdowała się kaplica bądź ołtarz poświęcony Matce Boskiej Różańcowej. Od roku 1671 następuje pewna zmiana. Papież Klemens X zdecydował się rozszerzyć wspomniane święto na bez wyjątku wszystkie kościoły, ograniczając jednakże ów przywilej do terytorium królestwa Hiszpanii¹⁴.

Udzielając tego przywileju, papież Klemens X zezwolił na posługiwanie się własnymi formularzami mszy i oficjum podczas celebracji różańcowego święta. Bardzo szybko przywilej ów otrzymują inne księstwa. W przeciągu dziesięciu lat zostaje on udzielony księstwom: Modeny (1673 r.)¹⁵, Mantui (1674 r.)¹⁶, Genui (1678 r.)¹⁷, Florencji (1683 r.)¹⁸.

Ponieważ do Stolicy Apostolskiej nie przestały napływać kolejne petycje z prośbą o pozwolenie na celebrację święta Różańca, dlatego też Klemens XI, w dniu 3 X 1716 roku, promulgował dekret Świętej Kongregacji Obrzędów, którym rozszerzył święto Różańca na cały Kościół. Wyjaśniając swoją decyzję, papież przypomniał zwycięstwo nad Turkami, odniesione dzięki modlitwom członków bractwa różańcowego oraz wstawiennictwu Najświętszej Maryi Panny¹⁹.

W tym samym dokumencie znajdujemy zapis, że wspomniane święto ma być celebrowane dla wszystkich wiernych *in ritu duplici maiori*, w pierwszą niedzielę października. Warto przy tym podkre-

Nostra eodem die, sub toto Duplici ad instar aliarum Festivitatum Eiusdem instituisse, et ubique in ecclesiis, ubi dicta sancta Societas adest, celebrari demandasse. Officio vero Nativitatis uti iubemus, mutato nomine Nativitatis in nomine Solemnitatis, repudiantes omne aliud Officium de hac Solemnitate a quocumque institutum et impressum, inhibentes omnibus Fratribus et Sororibus ne aliter persolvant huius Solemnitatis Officium, quam ut praemissum est. TAMZE.

¹⁴ [...] *ab omnibus, et singulis utriusque sexus Christianidelibus, tam Saecularibus, quam Regularibus, qui ad Horas Canonicas tenentur, in omnibus ecclesiis Hispaniarum, aliorumque Regnorum, ac Provinciarum, et Ditionum dicto Carolo Regi subiectorum, etiam si in eisdem ecclesiis non adsit altare, seu capella Sanctissimi Rosarii praefati celebretur cum Officio, et Missa propriis, prout ad praesens recitari, et celebrari solent, auctoritate Apostolica, tenore praesentium concedimus, et indulgemus. CLEMENS X, Bulla Ex iniuncto Nobis (26 Septembris 1671), w: Acta Sanctae Sedis..., vol. II, pars I et II, 282-283.*

¹⁵ SACRA CONGREGATIO RITUUM, *Decretum 6 Mai 1673*, w: TAMZE, vol. II, pars III, 737.

¹⁶ TAZ, *Decretum 16 Iunii 1674*, w: TAMZE, 740.

¹⁷ TAZ, *Decretum 24 Octobris 1678*, w: TAMZE, 742.

¹⁸ TAZ, *Decretum 2 Octobris 1683*, w: TAMZE, 744.

¹⁹ [...] *considerans celebrem victoriam, quam Christianorum classis in virtute Domini Dei Sabbaoth decertans [...] non longe a Corinthiaco sinu, die VII octobris MDLXXI, quae eo anno prima Dominica eiusdem octobris fuerat, de classe Turcarum, numero licet longe superiore, et praeteritis elata victoriis, mirabiliter reportaverat. TAZ, Decretum 3 Octobris 1716*, w: TAMZE, 775.

ślić, że dekret aprobował również własny formularz oficjum i mszy na tę okoliczność²⁰.

3.1. Święto Różańca czy wspomnienie Matki Boskiej Zwycięskiej?

Oficjum o Matce Bożej Różańcowej, znajdujące się w brewiarzu dominikańskim, zawiera czytanie drugiego nokturnu, które informuje nas o tym, że papież Klemens VIII, potwierdzając swoim autorytetem święto Różańca ustanowione przez Grzegorza XIII i celebrowane w pierwszą niedzielę października, nakazał napisać *in publicis Ecclesiae tabulis, ze dnia siódmego października, [należy obchodzić] Commemoratio sanctae Mariae de Victoria, które ustanowił papież Pius jako doroczne wspomnienie wspaniałego zwycięstwa floty chrześcijańskiej odniesionego w tym dniu nad Turkami, dzięki pomocy Bożej Rodzicielki*²¹.

Niniejsza informacja zaskakuje. Z tekstu jasno wynika, że papież-dominikanin ustanowił wspomnienie Matki Bożej Zwycięskiej dla upamiętnienia zwycięstwa pod Lepanto, a nie, jak dotąd sądzono, święto Różańca.

Tekst dominikańskiego oficjum, zawarty we współczesnym brewiarzu dominikańskim, pochodzi z roku 1756, kiedy uzyskał on aprobatę papieża Benedykta XIV²². W tekście odnajdujemy *commemoratio Sanctae Mariae ad Victoriam*. Zatem wydaje się, że dominikanie, począwszy od 1756 r. uważali, że zwycięstwo pod Lepanto zostało upamiętnione liturgicznym wspomnieniem Matki Bożej Zwycięskiej.

Powyższe informacje nasuwają pytanie o początki święta: co było celebrowane na samym początku: wspomnienie Matki Bożej Zwycięskiej, czy też święto Różańca Matki Bożej?

Należy zaznaczyć, że dominikanie, przed zaaprobowaniem nowego oficjum z 1756 r., używali formularza, który został włączony do ich brewiarza już w 1589 r. Pomiędzy dwoma wersjami zachodzi znacząca różnica: stara wersja oficjum nie potwierdza informa-

²⁰ [...] *decretum Congregationis praedictae benigne approbavit, ac Officium proprium sub ritu Duplici Maiori necnon Missam Rosarii die illius Festo, nempe Dominica prima octobris, ab universis Christifidelibus, qui ad Horas Canonicas tenentur, singulis annis recitari, et respective celebrari, ac in Breviario, et in Missali Romani apponi mandavit*. TAMŻE, 786-787.

²¹ *Breviarium iuxta ritum Ordinis Praedicatorum Apostolica auctoritate approbatum*. Pars altera, Romae 1962, 831.

²² *In Festo SS. Rosarii B. Mariae Virginis. Totum duplex*. Ad II nocturno lectio VI, w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars III, 835.

cji zawartych w nowej. W czytaniach drugiego nokturnu byli wspomniani św. Dominik i bł. Alan z Lille oraz ich wkład w rozpowszechnienie różańca. Czytania nie zawierały żadnej wzmianki na temat *commemoratio Sanctae Mariae de Victoria*²³. Pojawia się zatem kolejne pytanie: skąd dominikanie zaczerpnęli tę informację?

W odpowiedzi na to pytanie pomaga instrukcja Prospera Lambertiniego, dotycząca układu czytań własnych drugiego nokturnu święta o Różańcu²⁴. Dokonana przez Kardynała analiza czytań, używanych przez dominikanów, zawiera istotną dla nas wzmiankę. Lambertini, ustosunkowując się do informacji, że Klemens VIII nakazał to wszystko zapisać *in publicis Ecclesiae tabulis*²⁵, zauważył, iż pod określeniem tym kryje się *Martyrologium Romanum*. Zatem, według informacji zawartej w nowym oficjum dominikańskim, papież Klemens VIII nakazałby dopisać do *Martyrologium, Commemoratio sanctae Mariae de Victoria*²⁶. Lecz, jak trafnie zauważa Lambertini, informacja o *Sancta Maria de Victoria* pojawiła się w *Martyrologium* zanim Klemens VIII został wybrany na papieża: *Martyrologium Romanum* zostało wydane przez kard. Baroniusza w 1586 r., natomiast Klemens VIII został wybrany papieżem w 1592 roku²⁷.

Wynika z tego, że informacja zawarta w brewiarzu dominikańskim jakoby Klemens VIII nakazał dołączyć do *Martyrologium Romanum* informację co do *Commemoratio Sanctae Mariae de Victoria*, nie jest prawdziwa.

Jeżeli zatem przekazana nam informacja jest błędna, to pojawia się następne pytanie: w jaki sposób powstała tradycja czczenia Matki Bożej Zwycięskiej i dlaczego właśnie ona została przypisana Piusowi V?

Analiza dokumentów papieża-dominikanina nie przyniosła oczekiwanych rezultatów: nie znaleziono żadnych wzmianek dotyczących *Commemoratio Sanctae Mariae de Victoria*. Informacje dotyczące wprowadzenia do liturgii wspomnianej celebracji nie znajdują potwierdzenia w źródłach. Pojawia się kolejne pytanie: w jaki sposób powstała wspomniana tradycja?

²³ *Vetus Officium pro festo SS. Rosarii olim in usu iuxta ritum Ordinis Praedicatorum*, w: TAMŻE, vol. II, pars IV-V, 1225-1226.

²⁴ PROSPERUS LAMBERTINI, *Discursus circa concessioni lectionum propriarum secundi nocturni officii SS. Rosarii Beatissimae Virginis pro universa Ecclesia*, w: TAMŻE, 1167-1214.

²⁵ TAMŻE, pars IV, 1175.

²⁶ *Eadem die Commemoratio Sanctae Mariae de Victoria, quam Pius Quintus Pontifex Maximus ob insignem victoriam a Christianis bello navali, eiusdem Dei Genitricis auxilio ac ipsa die de Turcis reportatam, quotannis fieri instituit*. TAMŻE, pars. IV-V, 1175.

²⁷ PROSPERUS LAMBERTINI, *Discursus circa concessioni...*, TAMŻE.

Trochę światła rzucają nam słowa papieża Grzegorza XIII zawarte w bulli *Monet Apostolus: quas per intercessionem Beatissimae Virginis Mariae ad dictam Victoriam consequendam multum profuisse pie credendum est*²⁸. Jak można zaobserwować, sformułowanie *Beata Virgo Maria ad dicta Victoria* bardzo łatwo można przekształcić w tytuł *Beata Virgo Maria de Victoria*. Biorąc pod uwagę, że święto Różańca Błogosławionej Dziewicy Maryi zostało ustanowione dla upamiętnienia zwycięstwa odniesionego dzięki wstawiennictwu Matki Bożej, nie można wykluczyć obecności dwóch tytułów maryjnych odnoszących się do tego samego wydarzenia: Matka Boska Różańcowa i Matka Boska Zwycięska. Tytuły mogły być używane zamiennie. Dowodu na poparcie tej właśnie hipotezy dostarcza nam opublikowane w 1630 r. *Bullarium Romanum*. Redaktor tomu poprzedził *motu proprio* Piusa V *Postquam nuper* osobistą notą, w której wspomina zwycięstwo pod Lepanto w następujących słowach: w tym dniu corocznie jest celebrowane *festum S. Mariae de Victoria sub invocatione Rosarium*.

Powyższe słowa zdają się potwierdzać naszą hipotezę, że na początku wspomniane tytuły mogły być używane zamiennie. Niemniej jednak należy pamiętać, że w dokumentach papieskich pojawia się wyłącznie jeden tytuł maryjny związany ze zwycięstwem pod Lepanto: *Rosarium Virginis Mariae*.

4. Liturgiczne wyrażenia wspomnienia zwycięstwa pod Lepanto

4.1. Msza o Różańcu Matki Bożej

Przywilej nadany przez papieża Grzegorza XIII umożliwił bractwom różańcowym obchodzenie ich patronalnego święta w pierwszą niedzielę października. W celebracji wspomnianego święta, aż do 1725 roku, posługiwano się formularzem święta na Narodzenie Matki Bożej, w którym wyrażenie *nativitas* zastępowano innym - *solemnitas*.

Analogiczny zwyczaj możemy zaobserwować w liturgii dominikańskiej, która, począwszy od 1573 r., celebrowała święto różańcowe²⁹. W roku 1725 papież Benedykt XIII nakazał, aby do brewia-

²⁸ GREGORIUS XIII, Bulla *Monet Apostolus*, w: *Bullarum Romanum*, vol. II, Romae 1638, fol. 281.

²⁹ ACTA CAPITULI GENERALIS ORDINIS PRAEDICATORUM (Barcinonae 1574), *Denuntiatio prima*, w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. III, pars IV-V, 1138-1139.

rza rzymskiego zostały dołączone własne czytania drugiego nokturnu święta oraz własne modlitwy, w tym Collecta mszy o Różańcu³⁰.

Kolejny etap rozwoju mszy o Różańcu został wyznaczony przez papieża Leona XIII, który, aby odnowić formularz mszalny, posłużył się formularzami mszy i oficjum zawartymi w księgach dominikanów, które, po niewielkich modyfikacjach, nakazał włączyć do Mszału i Breviarza Rzymskiego³¹.

4.2. Oficjum o Różańcu Najświętszej Maryi Panny

Należy zauważyć, że początkowy okres istnienia różańcowego święta charakteryzował się brakiem własnego formularza oficjum brewiarzowego. Członkowie bractw różańcowych oraz dominikanie celebrowali to święto, posługując się oficjum *De Nativitate Beatae Mariae Virginis*³². Dominikanie stosunkowo szybko opracowali własne oficjum brewiarzowe. Akta kapituły generalnej z Rzymu (1589 r.) zawierają polecenie, aby zatroszczyć się o zatwierdzenie przez Stolicę Apostolską nowego formularza oficjum i jak najszybsze włączenie go do dominikańskiego brewiarza³³. Zalecenie to zostało wypełnione bardzo szybko, skoro w opublikowanym rok później brewiarzu dominikańskim pojawia się wspomniane oficjum³⁴.

Rosnąca popularność święta spowodowała, że papież Innocenty XI, w roku 1685, udzielił kapłanom diecezjalnym z regionu Toskanii pozwolenia na odmawianie oficjum święta, zaznaczając, aby w drugim nokturnie wykorzystano czytania zawarte w brewiarzu dominikańskim³⁵.

³⁰ *Infrascriptas Lectiones proprias et Orationes Beatae Mariae Virginis Sanctissimi Rosarii, ab Eminentissimo et Reverendissimo Domino Cardinali Salerno diligenter revisas, et in Sacra Rituum Congregatione relatas, Sacra eadem Rituum Congregatio [...] approbavit, SACRA CONGREGATIO RITUUM, Decretum 26 Martii 1725, w: Acta Sanctae Sedis..., vol. II, pars III, 793.*

³¹ *Et quoniam plura de ampliori cultu liturgico Magnae Virgini sub titulo Rosarii exhibendo iam decrevit; novum addere adhuc volens incrementum, Sacrum Festum eiusdem Rosarii Solemnitatis, Dominicae primae octobris adsignatum, Officio proprio cum Missa decoravit. TAZ, Decretum 5 Augusti 1888, w: TAMZE, 997.*

³² ACTA CAPITULI GENERALIS ORDINIS PRAEDICATORUM (Barcinonae 1574), *Denuntiatio prima...*, w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars IV-V, 1139.

³³ *Committimus etiam eidem Reverendissimo Patri Generali, ut particularia Officia Sanctissimi Rosarii, [...] a diversis eruditissimis Patribus nostri Ordinis composita diligenter examinari faciat, et, quod magis approbatum fuerit, a Sanctissimo Domino Nostro confirmari procuret, et Breviario et Missali Ordinis inseri, et ab omnibus recitari mandet. ACTA CAPITULI GENERALIS ORDINIS PRAEDICATORUM (Romae 1589), *Commissio tertia*, w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars IV-V, 1141.*

³⁴ *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars IV-V, 1221, nota 1.

³⁵ P.T. MASETTI, *Memoria circa la festa e l'Officio proprio del Santissimo Rosario, w: Il Rosario. Memorie dominicane*, Ferrara 3(1885) 120.

W tym czasie oficjum na święto Różańca nie jest jeszcze powszechnie znane. Zwycięstwo odniesione nad wojskami tureckimi przez cesarza Karola VI w bitwie na Węgrzech było istotnym impulsem, który wpłynął na rozpowszechnienie oficjum święta różańcowego. Papież Klemens XI zdecydował, aby w całym Kościele była celebrowana Msza i oficjum o Różańcu Matki Bożej w pierwszą niedzielę października. Zaznaczył on jednak, aby w oficjum Narodzenia Matki Bożej, zaadoptowanego przez Kościół rzymski na tę okoliczność, nie posługiwano się czytaniem używanymi przez dominikanów, lecz aby wykorzystać czytania z oficjum o Narodzeniu Matki Bożej³⁶.

W roku 1726 papież Benedykt XIII zarządził, aby do oficjum święta włączyć czytania własne drugiego nokturnu, które zostały zaaprobowane przez Prospera Lambertiniego. *Lectio I* opowiadało o objawieniu się Matki Bożej św. Dominikowi i powierzonej mu misji głoszenia różańca. Drugie czytanie opowiadało o zwycięstwie nad flotą turecką pod Lepanto, odniesionemu dzięki modlitwom zanoszonym do Matki Boskiej przez członków bractwa różańcowego³⁷. Natomiast trzecie czytanie wspominało o niedawno odniesionym zwycięstwie cesarza Karola VI nad Turkami.

Na uwagę zasługuje fakt, że papież Leon XIII nakazał dokonać pewnych modyfikacji oficjum rzymskiego w oparciu o analogiczne, które było w użyciu przez dominikanów. Po drobnych modyfikacjach oficjum dominikańskie zostało włączone do brewiarza rzymskiego, zastępując stare, używane do tej pory³⁸.

4.3. Procesja różańcowa

Święto Różańca, poza własną mszą i oficjum, posiadało również inne formy celebracji, które upamiętniały zwycięstwo pod Lepanto, wśród których należy wymienić procesję. Papież Leon XIII nakazał,

³⁶ TAMŻE, 121.

³⁷ *Innumerabiles porro fructus ex hac tam salutari institutione in Christianam Rempublicam dimanarunt, inter quos victoria illa merito numeratur, quam Sanctissimus Pontifex Pius Quintus, et ab eo inflammati Christiani Principes apud Echinadas insulas de Turcarum Tyranno potentissimo reportarunt. Nam, cum illa ipsa die ea victoria relata sit, qua die Sanctissimi Rosarii sodalitates per universum Orbem consuetas supplicationes peragerent, statutasque preces de more funderent; iis precibus haud immerito refertur accepta. Quod quidem cum etiam Gregorius Tertius decimus testatus esset; ut pro tam singulari beneficio Beatae Virgini sub appellatione Rosarii, perennes gratiae ubique terrarum haberentur. Lectio V in II Nocturno in Dominica prima octobris, in festo sanctissimi Rosarii Beatae Mariae Virginis. SACRA CONGREGATIO RITUUM, Decretum 26 Martii 1725..., 795.*

³⁸ TAZ, *Decretum 5 Augusti 1888*, w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars III, 995-997.

aby w dzień uroczystości bractwa różańcowego odbywała się uroczysta procesja³⁹. W wydanym przez siebie dekrecie papież zachęcał członków bractwa do organizowania i uczestnictwa w uroczystych procesjach, podkreślając potężne modlitewne wstawiennictwo Matki Najświętszej⁴⁰.

4.4. Miesiąc różańcowy

Inną formą świętowania wspomnienia zwycięstwa pod Lepanto było poświęcenie Matce Bożej Różańcowej miesiąca października. Papież Pius IX, zachęcając wiernych do uczestnictwa w nabożeństwach różańcowych, ubogacił wspomniane nabożeństwa, celebrowane w październiku, specjalnymi odpustami. Należy podkreślić, że oficjalne ogłoszenie października miesiącem różańcowym należy przypisać papieżowi Leonowi XIII, który nakazał, aby we wszystkie dni października recytowano jedną część różańca, po której należało odmówić litanii do Matki Bożej⁴¹.

4.5. Cześć obrazu Matki Bożej Różańcowej

Dla uroczystszej oprawy różańcowego święta Pius IX (1866 r.) wydał dekret, w którym zezwalał, by w oktawie uroczystości Różańca Najświętszej Maryi Panny, było możliwe przeniesienie obrazu Królowej Różańca św. z kaplicy bractwa do kościoła, aby licznie zgromadzeni w kościele wierni jeszcze pełniej mogli wyrażać cześć do Matki Bożej Różańcowej⁴².

³⁹ *Optamus autem, ut Sodalitates Sanctissimi Rosarii solemnem pompam, ubicumque per civiles leges id sinitur, vicatim publicae religionis causa ducant.* LEO XIII, *Bulla Superiore anno* (30 Augusti 1884), w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars II, 517.

⁴⁰ TAMŻE.

⁴¹ *Decernimus itaque et mandamus, ut a prima die octobris ad secundam consequentis novembris, in omnibus Curialibus Templis Sacrarisve publicis Deiparae dicatis, aut in aliis etiam arbitrio Ordinarii eligendis, quinque saltem Rosarii decades, adiectis Litanis, quotidie recitentur, quod si mane fiat, Sacrum inter preces peragatur; si pomeridianis horis Sacramentum Augustum ad adorandum proponatur, deinde qui intersunt rite lustrentur.* TAMŻE.

⁴² *In multis vero locis usus invaluit in Festo Sanctissimi Rosarii exponendi simulacrum Beatissimae Virginis vel supra latere maius, vel in alio loco ecclesiae extra cappellam: unde Fideles bona fide visitantes simulacrum putant se Indulgentias consecutos fuisse.* SACRA CONGREGATIO INDULGENTIARUM, *Decretum 25 Ianuarii 1866*, w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars. III, 942.

4.6. Msza wotywna „Salve Radix”

Modlitwa różańcowa była zawsze bliska dominikanom. Akta kapituły generalnej zakonu z Barcelony (1574 r.) uznają, że różaniec jest dziedzictwem Zakonu Dominikańskiego⁴³. Nie dziwi zatem, że wszystkie celebracje liturgiczne związane z tą uroczystością (msza, oficjum) pojawiają się najpierw u Kaznodziejów, a później stopniowo rozszerzają się na cały Kościół.

Wśród formularzy dominikańskich należy podkreślić obecność specjalnego formularza mszy wotywniej o Różańcu „Salve Radix”.

W dekrecie Kongregacji Świętych Obrzędów z 25 VI 1622 r., który aprobował wspomnianą mszę, znajdujemy również wiele interesujących informacji dotyczących historii formularza. Według nich, formularz mszy „Salve Radix” został wprowadzony do Mszału dominikańskiego za pontyfikatu Juliusza III⁴⁴, a później został potwierdzony przez Klemensa VIII⁴⁵ specjalnym *breve*, promulgowanym 2 IV 1602 roku⁴⁶.

Wyjątkowy charakter tej mszy wotywniej polega między innymi na przywileju udzielonym dominikanom, na mocy którego nikt inny, oprócz Braci Kaznodziejów, nie mógł się nim posługiwać. Formularz mszy „Salve Radix” był zarezerwowany tylko i wyłącznie dla dominikanów.

5. Zakończenie

Przeprowadzona przez nas analiza pozwala stwierdzić, że zwycięstwo odniesione pod Lepanto znalazło swoje odzwierciedlenie w liturgii Kościoła zachodniego. Kościół, uznając nadzwyczajne okoliczności tego wydarzenia i wierząc, że taki sukces stał się możliwy dzięki wstawienniczej modlitwie Matki Bożej, pragnął, aby pamięć

⁴³ *Item admonemus, obsecramus, et obtestamur omnes Priores tam Provinciales, quam Conventuales ut in suis Provinciis et Conventibus [...] Sanctissimi Rosarii confraternitatem, quae nostra sacra haereditas est, a Sanctissimo nostri Ordinis auctore et patre Divo Dominico in Deiparae Virginis Nostrae gloriam, et Fidelium Salutem institutam, [...] ut misera hac nostra tempestate haeresum nebulae medio hoc, ad id instituto, dissolvantur, et populi ad pietatem inducantur. Item dicimus de altera Nominis Dei Socityate contra blasphemias et periuria instituta; ut sic Dei, Deique Genitricis cultus et reverentia nostro ministerio adaugeatur, et haereditas nostra non vertatur ad alienos. ACTA CAPITULI GENERALIS ORDINIS PRAEDICATORUM (Barcinonae 1574), Admonitio decima, w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars IV-V, 1139.*

⁴⁴ SACRA CONGREGATIO RITUUM, *Decretum 25 Iunii 1622*, w: *Acta Sanctae Sedis...*, vol. II, pars III, 640.

⁴⁵ TAMŻE.

⁴⁶ TAMŻE, 639-640.

wspaniałego zwycięstwa mogła trwać przez pokolenia, ustanowił więc święto Różańca Matki Bożej, które było celebrowane w pierwszą niedzielę października. Aby święto miało bardziej uroczystą oprawę, kolejni papieże zaaprobowali własne formularze mszy i oficjum.

Warto zaznaczyć, że w ciągu wieków święto ku czci Różańca Najświętszej Maryi Panny otrzymywało różnorodne formy celebracji: obok mszy i oficjum brewiarzowego organizowane były procesje, a obraz Matki Bożej przenoszono na ten czas z kaplicy bractwa do kościoła. Papież Leon XIII ustanowił październik miesiącem różańcowym.

O. dr Bogusław Kochaniewicz OP
Pontificia Università di san Tommaso d'Aquino „Angelicum”

Largo Angelicum 1
00184 Roma
Italia

L'influsso della vittoria a Lepanto sulla liturgia della Chiesa occidentale

(Riassunto)

La vittoria ottenuta dalle forze cristiane sui Turchi presso Lepanto nel 1571, aveva un importante influsso sulla liturgia occidentale. La Chiesa, riconoscendo le straordinarie circostanze di tale evento, credendo che tale successo fosse possibile grazie alla potenza di Dio manifestata in questa battaglia, ottenuta per intercessione della Santa Madre di Dio, per ricordare clamorosa sconfitta dei Turchi, ha istituito la festa del Rosario della Madre di Dio, celebrata nel giorno della vittoria: cioè, la prima domenica di ottobre.

La vittoria ha influito sulle altre espressioni della pietà verso la Madre di Dio: le processioni, l'esposizione nella chiesa del quadro della Madonna del Rosario per la venerazione pubblica, infine l'estensione della recita del Rosario per tutto il mese di ottobre, proclamato da Leone XIII, il mese del Rosario.